

Makale Bilgisi: Mutlu, H. (2020). Oğuz Atay'ın <i>Tutunamayanlar</i> Eserinde Başkişilerin Öznellik Arayışı. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 45-62.	Article Info: Mutlu, H. (2020). The Protagonists' Search for Subjectivity in Oğuz Atay's <i>Tutunamayanlar</i> . DEU Journal of Humanities, Volume: 7, Issue: 1, pp. 45-62.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 06.01.2020	Date Submitted: 06.01.2020
Kabul Edildiği Tarih: 29.01.2020	Date Accepted: 29.01.2020

OĞUZ ATAY'IN *TUTUNAMAYANLAR* ESERİNDE BAŞKİŞİLERİN ÖZNELLİK ARAYIŞI

Hatice Mutlu*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* isimli eserinin başkişileri olarak nitelendirebileceğimiz Selim Işık ve Turgut Özben karakterleri özelinde özne ve öznellik kavramlarını incelemektir. Bu çalışmada Selim Işık ve Turgut Özben öznellik deneyimleri açısından karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmaktadır. Her iki karakterin öznellik deneyimi Foucault'nun özne ve iktidar ve Althusser'in özne ve ideoloji kavramları çerçevesinde kıyaslanmakta, karakterlerin öznellik arayışlarında ne kadar özgür oldukları sorgulanmaktadır. Çalışmada Turgut Özben karakterinin Selim Işık'ın ölümüne kadar Foucault'cu anlamda bir iktidara tabi olduğu, kendi hareketlerinden sorumlu bir özne olarak öznellik arayışına girişmediği, Selim Işık karakterinin ise en başından beri parçası olmakta zorluk çektiği bu iktidar düzenin dışında bir öznellik arayışında olduğu savunulmaktadır. Turgut Özben'in içine doğduğu ideolojinin dışına çıkmayı Selim'in intiharına kadar hayal edemediği, Selim Işık'ın ise bu ideolojiyi sorgulamayı seçtiği görülmektedir. Çalışmada Özben'in delirmesi ve Işık'ın intihar etmesi göz önünde bulundurularak öznelliğin ne kadar mümkün olduğu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: özne, öznellik, ideoloji, iktidar

THE PROTAGONISTS' SEARCH FOR SUBJECTIVITY IN OĞUZ ATAY'S *TUTUNAMAYANLAR*

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyse the concepts of subject and subjectivity focusing on Selim Işık and Turgut Özben, who could both be positioned as the protagonists of Oğuz Atay's *Tutunamayanlar*. These two characters are compared in terms of their experience of subjectivity referring to the Foucauldian concepts of subject and power and Althusserian concepts of subject and ideology. This study

* Öğretim Görevlisi, Ege Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu,
haticebakanlar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9713-0586

basically discusses how free the characters really are in their search of subjectivity. This study argues that Turgut Özben was subjected to Foucauldian power until Selim Işık's death and never attempted at a quest for subjectivity as a subject responsible for his own deeds. Selim Işık, however, is claimed to have set out on a quest for his own subjectivity. Özben does not get out of the ideology he is born into whereas Işık prefers to question it at the expense of his life. This study discusses the possibility of subjectivity considering Turgut Özben's insanity and Selim Işık's suicide.

Keywords: subject, subjectivity, ideology, power

GİRİŞ

Biz kimiz? On sekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıkan bu soru, Foucault'ya göre (2005) "İnsan nedir, dünya nedir, hakikat nedir?" gibi geleneksel felsefi sorulardan çok daha farklı bir sorudur (s.106). Foucault (2005) içinde bulunduğumuz zamanda felsefenin yeni bir faaliyet alanı yarattığını ve bu alanın "Bugün neyiz biz?" sorusu ile şekillendiğini ileri sürer. Aslında Foucault'nun (2005) asıl amacı kendisinin de dile getirdiği gibi "insanların bizim kültürümüzde özneye dönüştürülme kiplerinin bir tarihini oluşturmaktır" (s.58). Biz gerçekten kimiz ve nasıl "özne" haline getiriliyoruz? Her şeyden önce özne nedir? Bu sorular her ne kadar soyut sorular gibi görünse de kişinin var oluşunu ve kimlik edinme sürecini doğrudan ilgilendiren, bu bakımdan aslında hayatın tam da içinden kaynağını bulan ama cevabını bulmakta zorlanan sorulardır. Öznellik ve kimlik kavramlarına ilgiyle eğilen varoluşçular kişinin kendi varoluşunu kendi yaptığı seçimlerle koruyabileceğini iddia eder (Bezirci, 1999, s.11). Gerçekten de kişinin seçimleri onun öznelliğini kurmaya ve korumaya yeter mi? Bu ve benzeri kimlik temelli soruların, Atay'ın (2016) *Tutunamayanlar* isimli eserinin tutunamayan karakterleri için de içinden çıkılmaz sorular olduğu iddia edilebilir. Nitekim Ertuğrul (2003), Atay'ın eserlerinde gecikmiş modernlik karşısında kültürel kimlik sorununa değindiğini tespit etmiştir (s.630). Parla (2015a) *Tutunamayanlar*'ın çok farklı dillerden, çok farklı söylemlerden ve çok farklı katmanlardan oluştuğunu ima eder (s.204). Bu çok katmanlılık ve çok seslilik içinde *Tutunamayanlar*'ın uğraştığı pek çok sorunsalın yanında ağırlıklı olarak kendini tanımlama çabasında olan Selim Işık ile hayatının belli bir noktasından sonra kendini tanıma yolcuğuna çıkan Turgut Özben'in hikâyesini okuruz. Moran (2014), *Tutunamayanlar*'ın iki öyküsü ve iki başkışisi olduğunu iddia eder: "Birinci öykü Turgut Özben'in, arkadaşı Selim'in intihar nedenini araştırırken bir kişilik değişmesiyle sonuçlanan ruhsal gelişimini sergiliyor. İkinci öykü, bu araştırma süreci içinde ortaya çıkan, Selim ile ilgili bilgilerden oluşuyor" (s.267). Turgut'un kimliğini bulmak amacıyla çıktığı yolculuk okura Selim'in kimliğine dair bölük pörçük ve hem Turgut hem okur açısından hazmı zor ipuçları sunmaktadır. Moran (2014), "İstedliğini başaramayan, aradığı kimliği bulamayan Selim Işık, ancak Turgut Özben'e ışık tutacak,

yol gösterecek, ona öz ben'ini bulduracaktır” der (s.284). Romanın Turgut ve Selim karakterlerinin kimliklerini sorgulama süreçleri etrafından şekil aldığı düşüncesinden hareketle, bu çalışmada kitabın bir izleği olduğunu öne sürebileceğimiz kimlik sorununa özne ve özneleşme kavramları çerçevesinde değinilecektir. Moran'ın (2014) tabiriyle romanı oluşturan iki öykünün başkışileri olarak kabul edebileceğimiz Turgut Özben ve Selim Işık'ın bir özne olarak kendilerini ne kadar inşa edebildikleri, özneleşme sürecinde nasıl sorunlar yaşadıkları incelenecek ve birini “deliliğe” vurduran, diğerini intihara vardırın özneleşme süreçlerinin özneliği tartışılacaktır. Bu amaçla, Foucault'nun (2005) özne ve iktidar ile Althusser'in (2014) özne ve ideoloji kavramlarına değinilecek ve bu kavramların Turgut ve Selim'in hayatlarındaki izdüşümleri incelenecektir.

1. Foucault'nun Özne ve İktidar Kavramlarının Selim ve Turgut Özelinde İncelenmesi

Foucault (2005) özne sözcüğünün iki anlamından bahseder: “Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne” (s.63). Foucault'nun (2005) sözünü ettiği özne her iki anlamıyla da iktidara boyun eğen ve tabi olmayı kabul eden öznedir (s.63). Diğer bir ifade ile özne kendi vicdanına göre hareket ettiğini düşündüğü zaman bile iktidarın kısıcındadır. *Tutunamayanlar*'a baktığımızda Foucault'nun (2005) bahsettiği öznenin Turgut Özben'de tecessüm ettiğini söylemek mümkündür. Turgut Özben, üniversiteyi bitirdikten sonra mühendis olarak çalışmaya başlarken de Nermin ile evlenerek iki çocuk sahibi olurken de kimsenin görünürde bir zorlaması veya baskısıyla karşılaşmadan, kararlarını kendi almış “aklıselim” bir birey olarak temsil edilmektedir. Üstelik bir “aile babası” ve mühendis olarak kendi bilgisi ve vicdanı uyarınca davranmış ve hayatından memnun bir karakter olarak tasvir edilmektedir. Öte yandan Selim'in intiharı ile yaşadığı travma, Turgut'un kendisine ve yaşantısına dair yüzleşmekten yıllardır kaçındığı soruların su yüzüne çıkmasına engel olamamıştır. Selim, ölümü ile beraber Turgut'un hayatında bir travma etkisi yarattığında, Turgut'un hayalinde Selim'le bir konuşması canlanır. Bu konuşmada Turgut, Selim'in kendisine “Bilinmeyen yüzbinlerce kız içinden, üniversite kantininden birini seçtin kendine ve ona okuduğu kitapları sordun ve karşında oturup susmasını seyrettin” dediğini duyar ve cevaben kendi kararını savunurcasına “Evet; öyle oldu Selim; ne kötülük görüyorsun bu davranışında?” der (Atay, 2016, s.30). Turgut, Selim'in kendisine geride bıraktığı ve aslında bir nevi bastırıldığı “kendisini” hatırlatmasından rahatsızdır: “Nasıl olur, tam şirketin muhasebecisinden onbinpeşinyirmibeşbine bir araba almak üzereyken, tam direksiyon kursuna başlayacakken, tam bir kat parası biriktirmenin gerekliliğini düşünürken...beni kandıramazsın Selim, işime burnunu sokamazsın” (s.30). Turgut, kendisini burjuva hayatın alışkanlıklarına adapte etmişken Selim'in ölümünün hemen ardından kendisini ve alışkanlıklarını sorgulamaya hazır görünmemektedir. Foucault neoliberal

toplumlarda bireyin *homo economicus* haline getirildiğini, devletin bireylere onların çıkarlarını gözettiği ve özgürce yaşamalarını sağladığı garantisini vererek bireyleri haklar ve yasalar bağlamında değil çıkarlar ve rekabet bağlamında özneleştirdiğini iddia eder (aktaran Read, 2012, s.86). Read'e (2012) göre, özgür olduğuna ve haklarının korunduğuna inandırılan öznel haklarını değil çıkarlarını düşünerek rekabete yönelir (s.86). Turgut Özben, bu neoliberal düzende daha çok para ve mülk kazanmak üzerine kurduğu hayatından ve maddi çıkarlarından vazgeçmeye ilk başta cesaret edememiştir.

Selim ise, hayatı ve hayatın kendisini şekillendirmesini sorgusuz sualsiz kabul eden Turgut'un aksine, hayatı ve kendini sürekli sorgulayan ve hayatı oyunlarla anlamlandırmaya çalışan bir birey portresi çizer. Parla (2015a), duygularıyla hareket eden Selim Işık'tan farklı olarak Turgut Özben'in bir pozitivist olduğunu ve inandığı nedensellikleri *Hayatın Koordinatları* adını verdiği bir sistemle sözüm ona kuramsallaştırdığını ifade eder (s.208). Turgut lineer mantığa inanırken Selim zamanın ölçütlerini bozmak ve reddetmek için abes oyunlar bulan bir oyuncudur (s.208). Selim, aslında rasyonalist burjuva düzenine tabi olmayı kabul etmeyen bir özne olarak karşımıza çıkar. "Kendisiyle biraz olsun alay etmeden kendi kendine yarattığı boşluğa dayanamayan" Selim'in "Hayatım ciddiye alınmasını istediğim bir oyundu ve sen evlendin ve oyunu bozdun" sitemine Turgut'un verdiği cevap aslında boyun eğmeyen özne ile boyun eğen öznenin çarpışmasını ve boyun eğenin diğerini serinkanlı bir şekilde ezişini sergiler: "Bütün hayatımca nasıl oynayabilirdim? Sen de dayanabildin mi? Sen de ürkütücü bir gerçekle bozdun bu oyunu. Herkesin belirli bir işle uğraştığı bu kocaman dünyada yalnız başına oradan oraya sürüklendin canım kardeşim benim" (Atay, 2016, s.31).

Öznenin nasıl konumlandırıldığını anlayabilmek için Foucault'nun (2005) iktidar tanımının oldukça geniş kapsamlı olduğunu hatırlamakta fayda var: "İktidar bir eylemler kümesinin başka eylemler kümesi üstünde etkili olduğu bütünsel bir yapıdır. İktidar, davranışları ve davranışların mümkün sonuçlarını yönlendirmektir" (aktaran Keskin, 2005, s.20). Dolayısıyla Foucaultcu anlamda iktidarın gücün bir merkezde toplanması ve başka bir grup üzerinde zorla uygulanması şeklinde cisimleşmediğini, aksine davranış biçimlerimize ve gündelik hayatımıza hissettirmeden nüfuz ettiğini söyleyebiliriz. Keskin'in dikkat çektiği üzere, Foucault (2005) ayrıca iktidar ilişkilerinin çokluğundan bahseder ve bir normalizasyon toplumu olan modern toplumda iktidarın aileden okula, hastaneden hapseye her yerde olduğunu ileri sürer (s.21). *Tutumamayanlar*'ın Selim'i daha küçük yaşta, okul sıralarında bunun farkına varmış ve sonradan yazdığı şarkılarla iktidarın davranışları ve davranışların muhtemel sonuçlarını hedef aldığı nükteli bir şekilde gözler önüne sermiştir:

Sevmedim okulu önce,
'Öğretmenim' tutmadı yerini annemin (bence.)

Beni Çingenelere vermek istemeseydi
 Babam, bir dev anası gibi
 Görünen öğretmenden kaçardım (ne iyi olurdu).
 Korkuyu bahçedeki huysuz ve parlak kanatlı
 Horoz tanıttı bana.
 Bir de 'öğretmenim' Rana.
 "Kulağımı çekerim, konuşma, terbiyesiz,
 Yakarım ağzınızı, çişim geldi dersiniz.
 Kırarım notunuzu haylazlık ederseniz.
 Yarına satır satır ezberlensin dersiniz." (Atay, 2016, s.120)

Öte yandan, Keskin (2005), Foucault'nun perspektifinden iktidarın bireylerin davranışını kontrol etmeye odaklı olmakla birlikte baskıcı olmadığına, hatta özgürleştirici bir yanı olduğuna dikkat çeker (s.21). Foucault (2005), özgürlüğü de iktidar ilişkilerine dâhil etmektedir çünkü Foucault'nun kastettiği şekli ile iktidar özgür özneler üzerinde ve özneler yalnızca özgür oldukları sürece işler (aktaran Keskin, s.21). Foucault'nun "özgürleştirici" iktidar kavramının altında, kişilerin iktidara boyun eğmesinin zor veya baskı yoluyla değil kendiliğinden gerçekleşirse iktidarın mekanizmalarının daha sağlam bir şekilde çalışacağı fikrinin yattığı düşünülebilir. "İktidarın- özellikle bizim toplumumuzdaki gibi bir iktidarın- esas özelliğinin baskıcı olması ve gereksiz enerjileri, haz yoğunluklarını ve kuraldışı davranışları özel bir titizlikle bastırması olduğu oranda, bu uğraş daha uzun sürecektir"(Foucault, 2007, s.17). Selim Işık'ın bir dönem birlikte çalıştığı ve felsefi tartışmalara girdiği Süleyman Kargı isimli yakın arkadaşı, Selim'in intiharının ardından kendisini ziyarete gelen Turgut'a Selim'i anlatırken aslında bir bakıma özgürleştirici yanı olan iktidar kavramına değinmektedir: "Selim gibilerine işte böyle yaparlar... Birdenbire yüklenmezler üstüne. Önce bırakırlar dilediği gibi düşünsün her şeyi. Dünyayı dilediği gibi anlamasına, yaşamasına, hissetmesine izin verirler. Hatta alkışlarlar, överler onu..." (Atay, 2016, s.112).

Selim Işık'ın kendisini özgürleştirme kisvesi altında kuşatan iktidar karşısında konumlanış biçimi dikkate değerdir. Annesinin yün fanilasına taktığı nazarlığı saçma bulduğu anlaşılrsa da yıllarca çıkaramayan, arkadaşlarının zoruyla geneleve giden, etrafındakilere ayak uydurabilmek için iki gün oruç bile tutan Selim Işık (Atay, 2016, s.134), sözde özgürleştirici iktidarın kendisini baskıladığının ve olmak istemediği bir insan haline getirmeye çalıştığı farkındadır. Süleyman Kargı'ya bıraktığı şarkılarını yazarken asıl amacının bu iktidara başkaldırmak olduğu söylenebilir.

Sazımı ve cesaretini aldı eline (bütün cesareti,
 Daha kötü şeyler olması korkusundandır.)
 Canını dişine takarak,
 Yazılmış eski destanlara bakarak,
 Sözü uzattı durdu.

İşte şöyle buyurdu.
Numanoğlu Selim derler adımız,
Gürültüye geldi her feryadımız
Nedense tamamdır itikadımız
Dikilen her gömlek bol gelir bize
...
Bize öğretilen her söze kandık
'Yasaktır' 'Memnudur' dendi, inandık
Hep 'Girilmez' levhasına aldandık
Bu tutulan, yanlış yol gelir bize. (Atay, 2016, s.134)

Selim Işık, içinde bulunduğu ve kurallarına uymaya çalıştığı iktidar düzenini ne kadar çabalasa da özünde benimseyememiş ve neticede itirazını ölmeden önce yazdığı bu şarkı ile dile getirmiştir. Foucault iktidarın bireyi kendi istenci uyarınca eğip büktüğü noktada, kişinin kendi hayatını bir sanat yapıtına çevirme, yaratıcı bir güç olarak direniş stratejileri belirleme imkânından bahseder (aktaran Revel, 2012, s.18). Selim Işık, nihayetinde hayatına son verse de şarkılarla bir direniş başlatmak istemiştir.

Turgut Özben'in üniversite yıllarından sonra iktidar karşısında konumlanışı ise Selim Işık'tan oldukça farklıdır. Turgut, Selim'in intihar haberini alana kadar "önde bir salon-salamanje- arkada iki yatak odası-koridorun sağında mutfak-sandık odası-banyo, içerde uyuyan karısı ve çocukları, parası ile orantılı olarak yararlandığı küçük burjuva nimetleri" (Atay, 2016, s.26) ile sürdürdüğü yaşantısını sorgulamamış, hatta burjuva aile düzeninin kendisine sunduğu konfordan memnun bir şekilde yaşamıştır. Selim'in ölüm haberi Turgut'u çoktan öznesi haline geldiği iktidar üzerinde düşünmeye itse de Turgut ilk başta bundan kaçmaya çalışmış, iktidara direnmek istememiştir: "Turgut, o sırada tehlikeyi göremiyordu: gene de bitmesi gerektiğini seziyordu bu olaya olan ilgisinin." (Atay, 2016, s.28). Turgut, iktidarın ona sağladığı sahte konfor hissini sürdürmek istercesine rutin davranışlarına devam etmeye çabalamıştır. Bir Pazar eşi Nermin ile evde otururlarken Nermin'in sorduğu bulmaca sorusunu bilince "Yerinde tepkiler gösterebildiğime göre, soğukkanlılığımı kaybetmedim daha. Kim bulabilir bir anda vaşak kelimesini?" (Atay, 2016, s.86) diyerek kendisini rahatlamaya çalışır. Foucaultcu anlamda iktidar bireyi bireyselliğiyle belirler ve ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan günlük yaşamına müdahale eder (aktaran Revel, 2012, s. 11). Turgut kendini burjuva toplum düzeninde bir birey olarak konumlandırmışken ve hem kendisinin hem de başkalarının ona biçtiği rolleri oynamaya devam ederken, tüm bunların bir iktidar tuzağı olduğunu kabullenmeye hazır değildir.

2. Althusser'in Özne ve İdeoloji Kavramlarının Selim ve Turgut Özelinde İncelenmesi

Foucault'nun (2005) özne ve iktidar kavramları ile Althusser'in (2014) özne ve ideoloji kavramları arasında paralellik kurmak mümkündür. Selden (1989), Althusser'in ideoloji kavramına yaklaşımının kendinden önce gelen Marksist teorisyenlerden ayrıldığına dikkat çeker: Althusser'den önceki Marksist düşünürler ideolojinin kapitalizmin ürettiği bir tür *yanlış bilinç* olduğunu ve uygun bilimsel bilgi donanımı ile bu ideolojiden kurtulmanın mümkün olduğunu iddia etmişlerdir (s.153). İlk Marksist düşünürler, ideoloji kavramını açıklarken egemen sınıfın kendi ideolojisi ile toplumun geri kalanını şekillendirdiğini ve ezilen sınıfların da egemen sınıfın değerlerini doğru değerler olarak içselleştirdiğini, bunun aslında ezilen sınıf nezdinde yanlış bilince sebep olduğunu söylemiştir (Bressler, 2007, s.194). Aslında gözlem yeteneği oldukça gelişmiş olan Selim, Süleyman Kargı aracılığıyla okura ilettiği şarkıların açıklamalar bölümünde, adalet anlayışını somutlaştırmak üzere yarattığı mahkeme sahnesinde yanlış bilincin somut örneklerini vererek toplumun Marksist bir eleştirisini yapmaktadır:

Sizin dünyanızda, o dünyayı bizlerin sanıp yaşarken, hepimize hayrandık. Sizler olmadan yaşayabileceğimizi bilmiyorduk. Ayrıca, dünyada gereğinden çok acıma olduğuna ve bizim gibilerin ortadan kaldırılmamasının sizlerin insancıl duygularına bağlandığına inanmıştık... Hep bizim adımıza, bize benzemeyen insanlar çıkarıyorduk aramızdan. Kimse bizim tanımımızı yapmıyordu ki biz kimiz bilelim...(Atay, 2016, s.225)

Althusser'in kullandığı anlamda ise, ideoloji belli bir gruba ait siyasi fikirler veya toplum üzerine bilinçli bir şekilde üretilmiş önermeler ve kuramlar toplamı değil, soluduğumuz hava gibi, görünüşte doğal olan bir söylemdir (Selden, 1989, s.153). Selden'in (1989), Althusser'e dayanarak ideoloji ve solunan hava arasında yaptığı benzetme, aslında ideolojinin içinde ve ancak ideolojiyle -var olduğumuzu hissetmeden- "var olabildiğimizi" gösterir. *Tutunamayanlar*'ın Selim'i için asıl aydınlanmanın, ideolojinin bu özelliğini keşfetmesi ile başladığını söyleyebiliriz. Selim'in solumak istediği ideoloji başkadır:

Benim cefalı yarım kafamdır
Divanda düşünmek bütün safamdır
Mülkiyet benimçün büyük evhamdır
Senin olanları nideyim gayrı
...
Her an yaşamalıyım kendi gerçeğim
Kendi içimdeki indeyim gayrı. (Atay, 2016, s.135)

Althusser (2014) ideoloji konusundaki görüşlerine açıklık getirmek için ideolojinin hayali ve maddi iki boyutu olduğunu savunur. Birinci savı

ideolojinin bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişki olduğu yönündedir (Althusser, 2014, s.69). Althusser'in ideolojinin hayali boyutuyla ilgili görüşünde Lacancı dil kuramından etkilendiği söylenebilir. Bressler'in (2007) aktarımına göre Lacan'ın dil kuramında insan psişesi üç düzenden geçer:

Bebek henüz konuşmaya başlamadığı ilk altı aylık dönemde hayali düzendedir (*imaginary order*) ve kendisini annesi ile bir bütün olarak algılar. Lacan'a göre bu birlik hissi en başta bir yanılısamadır. Bebek altı ile on sekiz aylık dönemde kendisinin anneden ayrı bir varlık olduğunu fark ettiği ayna aşamasındadır (*mirror stage*). Aynadaki anlık görüntüsünde kendisini bağımsız, eline koluna hâkim bir varlık gibi gören bebek bir yanılısma daha yaşar çünkü gerçekte anneye bağımlılığı sürmektedir. Lacan, bu aşamada bebeğin annenin sesi veya göğsü gibi kendisinden ayrı olan nesnelere için bir arzu geliştirdiğini ifade eder. Lacan'ın *objet petit a* adımı verdiği bu nesnelere eksikliğinde bebek tepki göstermeye başlar. Oysa Lacan'a göre bebeğin asıl arzuladığı en başta var olduğunu sandığı bütünlük hissidir ve bu tür nesnelere bu ihtiyacı karşılamak için başvurur. Bebek konuşmayı öğrendiği zaman ise sembolik düzene (*symbolic order*) geçer ve bu aşamada kuralları ve normları ile baba, annenin yerini alarak bebeği asla yerine koyamayacağı bir eksiklik ve parçalanma hissine sürükler. Bebek dilin düzenine girdiği an, ne kadar sevgi görürse görsün, bedensel ihtiyaçları ne kadar giderilirse giderilsin, hayatı boyunca ne kadar *objet petit a* sahibi olursa olsun, anneyle bir olma hissine asla kavuşamaz. (ss.152-155)

Bu bakımdan, Althusser'in ideoloji ile kurulan ilişkinin hayali olduğunu iddia etmesi, Lacan'ın dilin düzenine girdiğimiz andan itibaren gerçeklikle bağımızın koptuğu iddiası ile benzerlik göstermektedir (Felluga, 2002). Lacan'ın kendimizi dil ile ifade etmeye başladığımız andan bu yana bizim için artık gerçeğin mümkün olmadığını söylerken dilin de bir inşa ürünü olduğunun farkında olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde, Althusser'in (2014) de ideoloji ile kurduğumuz ilişkinin hayali olduğunu düşünmesi, kendi gerçekliğimizi kurmak için mecbur olduğumuz dilin de kendi içinde ideolojik bir tertip olduğu fikrinden kaynaklanmış olabilir.

Selim esasen dil ile sorunu olan birisidir. Dilin sınırlandırıcılığından yakınmaktadır. Günseli Turgut'a, Selim'in dil ile olan ilişkisini anlatırken, Selim'in ağzından şu satırlara yer verilir: “Bütün yazdıklarım uydurma. Aklımdan geçenleri yazmaya cesaret edemiyorum. Alışılmış kalıplar içinde bocalıyorum. Kalıbım yok benim: biçimsiz bir şeyim ben. Eriyip dağılıyorum yazarken” (Atay, 2016, s.452). Selim, Günseli'nin ona içinden geldiği gibi yazması yönündeki tavsiyesine de “Olmaz. Deli derler adama

sonra. Hemen damgayı yapıştırırlar. Daha da kötüsü hiçbir şey demezler. Ya da, bütün çıkardığın gürültünün sonunda bunu mu yazacaktın derler” karşılığını verir (Atay, 2016, s.453). Görünen o ki Selim dilin kendi gerçeğini anlatabileceğinden şüphe duymakta, o anlatabilse bile karşı tarafa mesajın doğru iletilebileceğine de inanmamaktadır. Öyle ki Selim günlüklerinde Lacan’dan esinlenmişçesine alternatif bir dilin, gerçek anlama erişimi sağlayacak bir dilin hayalini bile kurmuştur: “Yeni bir dilbilgisi kitabı çıktı mı bugünlerde? Öznenin, yüklemnin filan başka bir düzen içine yerleştirilmesini sağlayarak beni istediğim anlama kavuşturacak böyle bir kitap. Ne diyorlarsa, yalnız onu demek isteyenler için geliştirilmiş düşünce ve ifade kuralları ne zaman bulunacak?” (s.688).

Althusser’in (2014) bahsettiği maddi boyut ise davranışlarımızla ilgilidir. Özne, inandığı fikirleri maddi davranışlarına da yansıtır: “Söz konusu birey, şu ya da bu biçimde davranır, şu ya da bu pratik davranışı benimser, dahası özne olarak, tümüyle bilince sahip olup özgürce seçtiği fikirlerin bağımlı bulunduğu ideolojik aygıtın düzenlenmiş bazı pratiklerine katılır” (s.74). Aslında Selim, öznelere ideolojilerine uygun hareket ettiğini dine düşkün arkadaşı Sabri’nin pratiklerinde gözlemlemiş ve kendisi de bu süreci tersine çevirerek bir nevi Althusser’in (2014) ideolojinin maddi boyutunu açıklarken atıfta bulunduğu Pascal’ın “Diz çökün, dua eder gibi kıpırdatın dudaklarınızı, inanç sarar içinizi” fikrini sınırcasına kendine tutunacak bir dal aramıştır: “Namaz surelerini ezberlemekle geçiriyorum/ Bizi ölüme yaklaştıran zamanı.” (Atay, 2016, s.130). Fakat kendisini bir “yaz dindarı” olarak tanımlayan Selim dini ideolojinin maddi boyutunu performansla geçirmekte zorlanmış ve en sonunda dinle ve dine tutunamayacağını anlamıştır:

Hangi elimle yıkayacaktım, hangi kulağımı?
Ne tarafa dönecektim? “Selamlasana sağını!”
Pabuçları çalarlar mı dersin Sabri?
Duydun mu gazetede ki haberi
Pabuç hırsızlarına dair?
“Haydi Selim, herkesle birlikte çevir
Sola başını”. Neden Sabri bu ilahiyi öğretmedi bana?
Hiç olmazsa biraz dudaklarını oynatsana! (s.131)

Turgut ise içinde yaşadığı ideolojinin maddi boyutunu pratiklerine yansıtırken Selim’in intiharına kadar tökezlememiş, hatta Selim’in intihar haberini aldığı ilk zamanlarda bile ait olduğu ideolojiyi yansıtan hareketlerine devam etmeye özen göstermiştir. Bunun bir örneği de Pazar kahvaltılarındaki rutini sürdürmesidir:

Küçük burjuvanın pazar ayını esas itibarıyla üç kısma ayırılır, oğlum Selim: ‘Pazar Gazetesi’- günlük olaylar, makaleler ve bilmece olmak üzere üç bölümdür- ‘Büyük Kahvaltı’ ve ‘Akşamüstü Kime Gidelim’ sıkıntısı. Bu sınıf yasası, her

pazar, büyük bir özenle yerine getirilir. Bugün olduğunuz gibi canınız sıkılıyorsa, ilaveye şöyle bir bakarsınız ve karınıza uzatarak: “Bilmeceyi sen çöz canım,” dersiniz büyük bir vazgeçişle. (Atay, 2016, s.85)

Moran (2014), Turgut’un normatif hayatının performansına yansıyan boyutunu şu şekilde değerlendirir:

Turgut bu dönemde ‘küçük burjuva toplantılarının incisi’dir. Yerleşik düzene uyum sağlamış olan bu insanların (Turgut’un deyiimiyle “yumuşakçaların”) yaşantısında tüm güçlükler törpülenmiştir sanki. ‘Sivri köşelerin yontulduğu, insanın hiçbir yerini acıtmayan’ bir yaşamdır bu. Tekdüze günlerin birbirini kovaladığı anlamsız ve ruhsuz bir yaşam; ucuzluklarla dolu, sahte ve zevksiz. Yumuşakçalar için mutluluk parasal başarıdır; daha çok kazanmak, araba, kat, mobilya almaktır. Turgut da böyledir başta. (ss. 284-85)

Selim’in intiharını haber veren mektubu, Turgut’un bir özne olarak uyanışını ve doğuşunu başlatan bir çağrı olarak okuyan Ertuğrul (2003), Turgut’un bu çağrıya cevap vermekte uzunca bir süre gecikmesini Turgut’un kendisini ve kimliğini koruma kaygısına bağlar (s.633). Turgut gündelik hayatın zevklerinden, alışmış olduğu güvenlik hissinden vazgeçip aşına olmadığı bir düzene geçmeyi hemen göze alamamıştır. Turgut bir bakıma evin ve gündelik hayatının yani ideolojinin alanından çıkmaya karşı bir direniş göstermiştir (s.635).

Althusser (2014) öznenin takip ettiği fikirler veya inanç paralelinde hareket etmemesinin kendisi açısından “iyi” sonuçlanmayacağını, davranışları ile fikirleri örtüşmediği takdirde tutarsız veya hayâsız bir insan olarak algılanacağını ifade eder (s.75). Turgut da bu şekilde algılanmamak için ideolojiye tabi bütün öznelerin üzerinde anlaşmaya vardığı/vardırıldığı normları Selim’in ölümüne dek harfiyen takip etmiştir. Turgut, Selim’in bir türlü alışamadığı “salon-salomanjede yaşamış, deniz gibi büyük ve kauçuk yatağı olan bir karyolayı, aynı takımın yaldızlı gardrobunu ve gene aynı takımın şifonyerini ve gene aynı takımın tuvaletini” satın almış, zamanın burjuva aile alışkanlıklarını takip ederek evde “Türkçe hiçbir şey bırakmamış” ve sevmese de kendi aktarımıyla düğün hediyesi olan uyumsuz halı ve mobilyalar arasında, kullanılmak için değil seyirlik olarak evde duran gümüş tablada sigarasını söndürmeye cesaret etmeden sıkışıp kalmıştır. Dahası, Selim’in ölümüne kadar bu sıkışıklık hissini bütün benliğini uyuşturmasına izin vermiştir.

Selim’in ölümünden sonra Selim’in daha önce hiç görmediği arkadaşlarına gidip onlardan Selim’e ait notları alıp anıları dinleyerek Selim’i (ve aslında kendisini) anlamaya çalışan Turgut normal yaşantısına adapte olmakta zorluk çekmiş ve Selim nihayetinde Turgut’un rüyalarına kadar girmiştir. Turgut bu durumu çözmek niyetinde olduğunda bile

“Kimsenin ne yaptığımı anlamayacağı bir zaman kalmalı bana” diye düşünmüştür (Atay, 2016, s.329). Aslında, Turgut Olric ortaya çıktıktan, yani Parla'nın (2015a) tabiriyle bölünmüşlüğü kesin olarak başladıktan sonra bile ideolojinin maddi boyutunu sürdürmeye devam etmiş, dışarıdan alabileceği tepkilerden çekindiğinden eski alışkanlıklarını bırakmamıştır. Selim'in gölgesi Turgut'un benliğinin üzerine öyle bir çökmüştür ki Turgut bir süre bu gölgenin arkasında olanı deşmekte – sonundan değişimden kaçamasa da- kendini olağan pratiklerine yeniden adamıştır: “Sonra günlerce hayatın akışına kapıldı. Önemsiz görünen olayları tekrar yaşadı. Selim'i düşünmeden günler geçti. Yatakta karısının sıcaklığıyla, gecelerce uyudu. Yıkandı...traş oldu...tekrar kirlendi. Yeni bir paket jilet aldı” (Atay, 2016, s. 330).

Foucault ve Althusser'in iktidar ve ideoloji kavramlarına yaklaşımlarını paralel okuyabildiğimiz gibi özne kavramına yaklaşımlarını da aynı şekilde birlikte okuyabiliriz. Her iki düşünür de öznenin sırasıyla iktidara ve ideolojiye tabi olduğunu ve bu tabiiyetin özne tarafından doğal bir süreçmişçesine benimsendiğini iddia eder. Dolayısıyla, Foucault'nun (2015) çoklu iktidar ilişkilerinde okuldan, hapishaneye pek çok kurumun bizleri özgürleştirme altında özneleştirdiğini anlatırken, devletin ideolojik ve baskıcı aygıtları ile bireyleri özneleştirdiğini söyleyen Althusser'le aynı noktada buluştuğunu düşünebiliriz. Althusser (2014) de özne terimine iki açıklama getirir: “1) Özgür bir öznellik: hareketlerinin yaratıcısı ve sorumlusu olan girişim merkezi; 2) başka bir şeyin öznesi olmuş, ona tabi olmuş, yani “özürcü” boyun eğmeyi kabul etmek dışında her türlü özgürlükten yoksun varlık” (s.89). İdeolojinin kapsayıcılığı düşünüldüğünde, Althusser'in (2014) önerdiği birinci tanımın ancak ve ancak dilbilgisi derslerinde cümlenin öğeleri kapsamında anlatılan “özne-yüklem” ikilisinin öznesi kadar eylemi başlatan ve eylemden sorumlu olan bir özne olabileceğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Zira Althusser'e (2014) göre ideolojinin işlerlik kazanması için öznelere ihtiyacı vardır ve bu nedenle ideoloji *çağırma* yöntemi ile özneler yaratır (s.89). Althusser (2014) ideolojinin öncesiz sonsuz olmasından hareketle bireylerin de ideoloji nezdinde zaten hep, hatta daha doğmadan önce özne olduklarını savunur. Turgut Özben'in okura tanıtılışında bireylerin daha doğmadan nasıl özneleştirildikleri somut olarak gösterilmektedir: “Bundan yirmibeş yıl kadar evveldi. Aksaray'ın Horozuçmaz Mahallesi Lalegül Sokağı Hane No. 54, Cilt. No.22, Sahife No. 669'da, iki katlı ahşap bir evde, medeni hali bekâr, cinsiyeti erkek, dini İslam bir çocuk dünyaya geldi” (Atay, 2016, s. 53).

Althusser (2014), Tanrı'nın mutlak otoritesini uygulayabilmek için kullara ihtiyaç duymasından yola çıkarak Özne'nin özneye ihtiyacı olduğunu, her ideolojinin de mutlak bir Özne'si olduğunu ve bu Özne'nin diğerlerini kendi öznesi kılıp (*assujettissement*) onları öznesi olarak çağırarak suretiyle var olduğunu savunur (ss. 87-88). Foucault (2005) da

benzer şekilde öznenin iktidar karşısındaki konumunu ve iktidarın özne üzerinde işleyişini şöyle açıklar:

Aslında bir beden, hareketlerin, söylemlerin, arzuların bireyler olarak tanınması ve kurulması tam olarak iktidarın birincil etkilerinden biridir. Yani birey, iktidarın dışında ve karşısındaki şey değil... iktidarın birincil bir... etkisi ve aynı zamanda etkisi olduğu ölçüsünde de bir araçtır. İktidar kurduğu, oluşturduğu birey üzerinden işler. (aktaran Keskin, s. 19)

Althusser'in (2014) öznelere aslında ideoloji için ideoloji tarafından yaratıldığı savı ve Foucault'nun (2005) öznenin iktidarın etkisi ve aracı olduğu iddiası, öznenin bir "öz"ünün olmadığı, olduğunu sandığımız özün de ideolojinin veya iktidarın bir ürünü olduğu sonucuna ulaşmamıza neden olabilir. Bu durumda, özne özgür iradesi olmaksızın, tamamen Özne'ye tabi olmuş bir varlıktır. Althusser'in ve Foucault'nun özne konusunda çizdiği bu kapana kısılmışlık resmi, akla özü elinden alınan öznenin tepki gösterme imkânının olup olmadığı sorusunu getirebilir. *Tutunamayanlar* kapsamında düşünüldüğünde Selim'in hayatı boyunca bu olasılığın peşinden koştuğu, bu olasılığa inancını yitirdiği zaman 'ölmeye yattığı', ölümüyle de Turgut'u bu olasılığı aramaya ittiği iddia edilebilir.

Althusser (2014), ideolojinin öznelere üzerinde işleyişini dört etapta anlatır: "1) bireylere özne olarak seslenilmesi; 2) bireylerin Özne'nin öznesi olmaları; 3) Özne ile öznelere, ve öznelere kendi aralarında birbirlerini tanımaları, 4) Her şeyin bu şekilde yolunda olduğunu ve buna uygun davranmaları gerektiğini öznelere tanıması" (s.88). Böyle bir tabloda öznelere arka planda dönen ideoloji çarkının farkına varması ve tepki göstermesi oldukça zor görünür. Zira, ideoloji Althusser'in (2014) de belirttiği üzere devletin ideolojik aygıtları denen bütün üstyapı kurumları ile ve gerekirse silahlı kuvvetlerden oluşan baskıcı aygıtları ile öznelere üzerindeki ve içindeki varlığını perçinleştiriyor. Foucault'nun (2005) değindiği çoklu iktidar ilişkilerinin de aynı işlevi gördüğü söylenebilir. Üstelik Lacancı dil kuramını hatırlayarak dilin özneyi gerçeklikten kopardığını ve kafesine aldığını düşünürsek, özne için ideolojiden ve iktidar ilişkilerinden çıkabilmek mümkün görünmüyor.

Bununla birlikte, Foucault'nun da Althusser'in de özneye hiçbir açık kapı bırakmadığını söylemek yanlış olur. Nitekim, diyalektik materyalizm geleneğinden gelen bir Marksist olarak Althusser, ideolojinin bireyleri çağırma eyleminde başarısızlığa uğraması durumunda, ezilen sınıfların da baskın sınıfa karşı kendi hegemonyasını kurabilme ihtimali üzerinde durmaktadır. Ezilen sınıfların kendi edebiyatını, müziğini ve resmini üretmek alternatif hegemonyalar kurabileceğini iddia eder (aktaran Bressler, 2007, s.199). Althusser sanatın ideolojinin içinde barınmakla birlikte kendini ideolojiden uzaklaştırabildiğini ve bu şekilde kaynağını

aldığı ideolojiyi hissetmemizi ve fark etmemizi sağladığını söyler (aktaran Eagleton, 1987, s.45). Benzer biçimde, Althusser'in etkisinde kalan Macherey, özellikle edebiyatın bu gücüne değinir ve metin, okur ve eleştirmen üçgeninde oluşan boşluklar nedeniyle metne tek bir ideolojinin hâkim olmadığını, bu boşluklarda çoklu ideolojilerin saklı olduğunu ve dikkatli bir okumayla okurun alternatif ideolojiler üretebileceğini ileri sürer (aktaran Bressler, 2007, s. 200).

Konuyu sınıfsal değil, öznel deneyimler üzerinden değerlendiren Foucault'nun (2005) da *ahlaki özneleşme (subjectivation morale)* dediği kavramla, öznelere içinde soluk aldıkları ideolojiden başka bir hava soluma imkân tanıdığını söyleyebiliriz. Foucault (2005), iktidarın olduğu her yerde direnişin de olduğunu vurgulamıştır (aktaran Keskin, s.21). Foucault (2005) özgürlüğün pratiğinin bir davranış biçimi, bir kendimizi yönetme, kendi davranış alanlarımızı yapılandırma, kendimizi kendi davranışlarımızın öznesi olarak kurma, yani ahlaki bir özneleşme olduğunu söyler (s.23). Diğer bir ifade ile Foucault (2005) kendimizin soybilimini yaparak, kendi tarihimizi ve sınırlarımızı yaratıcı bir biçimde yeniden kurabileceğimizi savunur (s. 24). Keskin (2005), Foucault'nun çalışmalarında iktidarın öznelere hakkında dayattığı hakikatlerin tarihsel olarak kurulmuş olduğunu gördüğümüz sürece, bu hakikatlerin sınırlarının aşılabilir olmadığını da bu sınırların dayattığı kimliklerin dönüştürülemez olmadığını da görebileceğimizi düşünmektedir (s.15). *Tutunamayanlar*'da Turgut geç de olsa alışık olduğu düzenin dışına çıkıp yazmaya başlayarak, Selim ise "Foucault'nun son dönem metinlerinde vurguladığı gibi yeni yaşam biçimleri, ilişkiler, dostluklar yaratmaya" (aktaran Revel, 2012, s.18) çalışarak kendi öznellik deneyimlerini ortaya koymuştur.

3. Öznelliğin Bedeli Olarak İntihar ve Delilik

Genel olarak, Selim ve Turgut'un ideoloji-iktidar karşısında kendilerini konumlandırma ve tepki gösterme biçimlerinin birbirinden farklı olduğunu iddia edebiliriz. Selim, Althusser'in (2014) iki özne tanımından ilkinde (özgür bir öznellik: hareketlerinin yaratıcısı ve sorumlusu olan girişim merkezi) uygun bir özne olmak isterken, Turgut hayatının büyük bir bölümünde ikinci tanıma (başka bir şeyin öznesi olmuş, ona tabi olmuş, yani "özgürce" boyun eğmeyi kabul etmek dışında her türlü özgürlükten yoksun varlık) uygun bir portre çizmiştir. İki eski dost olan Selim ile Turgut'un aralarına soğukluk girmesinin özneleşme süreçlerini farklı bir şekilde tasarlamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Selim özneleşme sürecinde birinci yolu seçerken kendi kendine Bakhtin'in (2007) işaret ettiği türden bir mücadelenin içine girmiştir. Bakhtin (2007), ideolojik gelişimimiz esnasında farklı bakış açıları, yaklaşımlar, yönelimler ve değerler arasında kendimiz için en baskın olanı aradığımız bir mücadele içinde olduğumuzu söyler (s.685). Bu bağlamda Selim, Metin'den Esat'a, Sabri'den Süleyman Kargı'ya farklı öznellik deneyimleri olan pek çok değişik kişiyle arkadaşlık kurmuş, farklı

okumalar yapmış, farklı gündelik hayat pratikleri denemiş, hayatı farklı oyunlarla tecrübe etmek istemiştir. Selim için özellikle oyunların vazgeçilmez bir özneleşme aracı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gürbilek (1998), Atay'ın düşünceyi bir kez daha oyun evresine, çocuksu haz kaynaklarına döndürmek istediğini ve şakayı bazen yetişkinlerin dünyasına karşı durmanın bir aracı olarak kullandığını belirtmiştir (s.12). Naif ve kırılğan bir insan olarak Selim'in oyunlara düşkünlüğünü de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Ancak Selim, bu çok sevdiği oyunlarla da kendini gördüğü hiçbir kalıba oturtmadığından ve artık oyunlarına katılan kalmadığından hayatından vazgeçmiştir:

Ne yazık: siz beni gerçekten bir adam, ne bileyim, sizler gibi kişilik sahibi biri sandınız. Alışkanlıkları olan, çatalı şu şekilde tutup, filan yemeği falan yemekten önce yemesini seven, yatakta belirli bir yatış biçimi alan, itiraz eden, bazı anlarda kimseyi görmeye tahammülü olmayan, ve daha bir sürü özellik... Ben de kaçtım, ihanet ettim. Bütün bu olamamak, yapamamak ve daha bilmem neler, başka türlü bir kişilik, başka türlü bir kalıplaşma...Ne haliniz varsa görün. (Atay, 2016, s.689)

Turgut'a baktığımızda ise ideolojinin işlemesi için Althusser'in (2014) işaret ettiği etapları sorunsuz bir şekilde geçtiğini ve son aşamada tam da "her şeyin bu şekilde yolunda olduğuna ve buna uygun davranması gerektiğine" inanırken Selim'in intiharı ile özneleşme sürecini -uzunca bir tereddüt evresinden sonra da olsa- başa sardığını görürüz. Parla (2015b), Turgut'un Selim Işık'ın izini sürerken deneyimlediği bu değişimi yumuşakçalıktan *disconnectus erectus*luğa geçiş olarak nitelendirir (s. 173). Turgut, alışmış olduğu özne deneyimlerinden bir anda kopamamış ve ilk başta bir bölünme yaşamıştır. Parla (2015a), Turgut'taki kişilik bölünmesinin Olric'le netleştiğini ve Turgut'un yitik metinlerin peşinde koşarken çevresine yabancılaştığını tespit etmiştir (s.215). Turgut, ideolojinin alanının artık ona dar geldiğini fark etmiştir: "Böyle bir düzen içinde insan düşünebilir mi? Büyük ve güzel şeyleri demek istiyorum. Önce eşya engel oluyor, sonra şartlar: kalorifer, hizmetçi, çocuk odası. Düşünmek için kendime daire tutsam." (Atay, 2016, s.557). Turgut, Parla'nın (2015a) deyişiyle artık geriye dönüşün mümkün olmadığı başka bir zaman ve varoluş boyutuna geçmektedir (s.215). Moran (2014), Turgut'un evini, karısını, çocuklarını geride bırakıp Anadolu'da trenlerle yaptığı yolculuğu bir iç yolculuk olarak değerlendirir (s.286). Turgut gerçekten de özneleşme sürecini bu sefer gerçekten kendi özneliğiyle yaşamak için bir yolculuğa çıkmaktadır: "Uzun ve hazin bir yolculuk olacak: geçmişten geleceğe uzanan bir yolculuk. Bu yolculukta ben gelişimimi yaşayacağım" (Atay, 2016, s. 560). Turgut'un yazma ile taçlanan özneleşme süreci Parla'ya (2015a) göre Turgut'un adım adım gelişen bir şizofreniye mahkûm oluşunu gösterir (s. 207). Foucault (2000), modern dünyada deliliğin insanla kendi gerçeği

arasında bir ilişkiye işaret ettiğini, insanın delilikte kendi gerçeğinin içine düştüğünü ve bunun tam bir özgürlük biçimi olduğu kadar, özgürlüğü kaybetme biçimi de olduğunu ifade etmiştir (s.730). Foucault (2005) öznenin bölücü pratiklerle nesneleştirilişine örnek olarak deli-akıllı ayırımının yaratıldığını söyler (s.58). Turgut bu ikili zıtlığın modern toplumca istenmeyen köşesine itilmektedir. Gerçekten de Turgut sonunda deliliğe ulaştığı özneleşme yolculuğunda özünü bularak özgürlüğüne kavuşmuştur, ama bu özgürlük biçimi ile geride bıraktığı toplumdan kabul görmeyecek olması okura kazandığı bu özgürlüğün işlevselliğini sorgulatmaktadır. Turgut özgürlüğünü toplumla iç içeyken değil tek başına yaşayacaktır.

Turgut, Selim sayesinde özneleşme sürecini hayatını değil “aklımı kaybederek” öznel bir şekilde yaşamaya başlamış ve Althusser’i takip eder gibi sanata (yazmaya), Foucault’yu dinler gibi kendisinin soybilimine yönelerek kendini dönüştürmüş, kendi alternatif ideolojisini yaratmaya koyulmuştur. Öte yandan, Parla (2015a) Turgut’un delirmesini, aşkınlığın dilini bulamayışının acısıyla ölen Selim’in arayışının boşunalığını anlamasına bağlar: Turgut da “eline geçirdiği eksik metinleri anlamlı bir şekilde tamamlayacak dili hiçbir zaman bulamayacaktır” (s.221). Turgut için özneliğin başlangıcının bu dili bulmak değil aramaya koyulmak olduğu söylenebilir. Selim ise “herkesin istediği gibi yaşadığı o uzak ülkenin özlemine” duyarak ve “belki de yalnız ölüme giderken hür olabileceğini düşünerek” hayatına son vermeyi seçmiştir. Şahin (2013), Selim Işık’ın intiharını “şehrin karmaşık ve kirlili çıkamazında eylemsel bir var oluş” olarak okur (s.2320). Bu açıdan, öznel bir biçimde başlatıp öznel bir biçimde sürdürdüğü özneleşme sürecini yine öznel bir biçimde sonlandıran Selim Işık için intiharın fiziksel bir yok oluş olsa da arkada bıraktığı hikâyesi ile düşünsel bir var oluş pratiği olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Sonuç olarak, Selim özneliğin bedelini kendini ölüme teslim etmekle öderken, Turgut aynı bedeli rasyonalist kalıpların dışına çıkıp kendini yazmaya vererek ödemeye çalışmıştır. Dolar (1993), bireyin hayatı boyunca ideolojinin öznesi olduğunu fark ettiği an aslında gerçekten bir özne olduğunu ve dolayısıyla özne olma sürecinin geriye doğru işlediğini savunur (s.76). Sonu intihar olsa da farklı tecrübelerle girişmesiyle Selim Işık ve nihayet Olric’i kabul edip başka bir dünyaya yola çıkmasıyla Turgut Özben özneleşme süreçlerini hayatlarını geriye doğru saran bir süreç olarak yaşamıştır. Oyunları ve oyun arkadaşları bir bir tükenen Selim’in dilin de gerçek anlamı ifade etmeye yetmediğini düşünmesi, “insanlar arasında alışılmışın dışında bir anlaşma aracının” bulunamayacağına olan inancı onu bu dünyadan ayrılmaya zorlamıştır. Selim yaşamaya devam etseydi kendi özüne ihanet edecekti ve Turgut’un bir özne olarak uyanış süreci belki de hiç başlamayacaktı. Hayatı boyunca hiçbir şeye tutunamayan Selim sonunda ölüme tutunurken, hayatı boyunca pek çok şeye tutunan Turgut ise sonunda aklının iplerini salıvermiştir. Şahin’e (2010) göre, Selim’in intiharı ile

sersemleyen Turgut Özben kendine geldiğinde, gerçek *benini* yaşayabilenlerin aslında tutunamayanlar olduğunu fark eder (s.26). Bu fark ediş, Turgut için rasyonel düzenin dışına çıkmakla gerçekleşir. Selim ve Turgut'un hikâyesi akla özneleşmenin kişinin canı ya da akli pahasına mı gerçekleşebileceği sorusunu getirir. Eğer öyleyse, burada Selim'i canından, Turgut'u da aklından eden şeyin ne olduğunu sormak gereklidir. Aslında hayatta sadece kendi özüne tutunabilen Selim Işık'ın tutunamayanların ansiklopedisini yazarken bize dolaylı olarak "tutulamayanı" gösterdiği iddia edilebilir: iler tutar yanı olmayan bir şey varsa o da toplumdur. Şahin (2013), Atay'ın *Tutunamayanlar*, *Tehlikeli Oyunlar* ve *Bir Bilim Adamının Romanı* isimli eserlerinden yola çıkarak, yazarın anlatılarında tutunamayanların toplumun ahlakî ve insanî değerler tabakasını oluşturduğunu, tutunanların ise toplumun ötekileşmiş ve yozlaşmış düzenini temsil ettiğini iddia eder. Bu bağlamda, naifliğini kaybetmeyen Selim Işık ne kadar tutunamayansa, iktidar mekanizmalarını durmadan işleten toplum da o kadar tutulamayandır. Moran (2014) da yazarlık işine soyunan Turgut'un değerlendirmesini yaparken bu noktada toplumu işaret etmektedir: "Turgut, yapıtında Selim'i ezen, onu ölüme yollayan toplumu teşhir ederek, suçluluğunu yüzüne vurarak, yozluğunu sergileyerek Selim'in öcünü almış olur" (s.287). Bu durumda Atay'ın bir tutunamayan romanı yazarken arka fonda bir "tutulamayan" resmi çizdiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu romanın gerçek özneleri olan tutunamayanların, romanın sözde öznesi olan tutulamayana galip gelip gelmediği ise havada asılı kalan bir soru olarak Parla'nın (2015a) tabiri ile tutunamayan okura bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (A. Tümertekin., Çev.). İstanbul: İthaki.
- Atay, O. (2016). *Tutunamayanlar*. 82. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Bakhtin, M. (2007). Discourse in the novel. J. Rivkinve M. Ryan. (Ed.). *Literary Theory: An Antology* (674-685) içinde. London: Blackwell.
- Bezirci, A. (1999). *Önsöz*. Sartre, J.P., (A. Bezirci, Çev.), *Varoluşçuluk* (7-31) içinde. 15. Baskı. İstanbul: Say.
- Bressler, C. E. (2007). *Literary criticism: An introduction to theory and practice*. 4. Baskı. New Jersey, Pearson.
- Dolar, M. (1993). Beyond interpellation. *Qui Parle*, 6(2), 75-96. 26.01.2010 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/20685977> adresinden alındı.
- Eagleton, T. (1987). Literature and history. D. Keeseey, (Ed). *Contexts for criticism* içinde (ss. 39-46), Palo Alto, Mayfield Publishing Company.
- Ertuğrul, S. (2003). Belated modernity and modernity as belatedness in Tutunamayanlar. *The South Atlantic Quarterly*, 102(2-3), 629- 645.doi. 10.1215/00382876-102-2-3-629
- Felluga, D. (2002). Introduction to Louis Althusser: Module on ideology. <https://cla.purdue.edu/academic/english/theory/marxism/modules/althusserideology.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2019)
- Foucault, M. (2000). *Deliliğin tarihi*. (M.A. Kılıçbay, Çev.). 3. Baskı. Ankara: İmge.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar*. F. Keskin (Ed.). (I. Ergüden. ve O. Akınhay, Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. (H. U.Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Gürbilek, N. (1998). *Ev ödevi*. İstanbul: Metis.
- Keskin, F. (2005). *Özne ve iktidar*. Michel F. , Keskin. F. (Ed.). (I. Ergüden. ve O. Akınhay, Çev.). *Özne ve iktidar* (11-25) içinde. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı.
- Moran, B. (2014). *Türk romanına eleştirel bir bakış 2*. 19. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Parla, J. (2015a). *Don Kişot'tan bugüne roman*. 13. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Parla, J. (2015b). *Türk romanında yazar ve başkalaşım*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Read, J. (2012). Homo Economicus'un bir soykütüğü: Neoliberalizm ve öznelğin üretimi. (Ş. Öztürk, Çev.), *Cogito Michel Foucault Özel Sayısı*, (70-71), 82-95.
- Revel, J. (2012). Kimlik, doğa, yaşam üç biyopolitika yapıbozumu.” (Ş. Öztürk, Çev.), *Cogito Michel Foucault Özel Sayısı*, (70-71), 9-19.
- Selden, R. (1989). *Practising theory and reading literature: An introduction*. Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.

Şahin, V. (2010). Oğuz Atay'ın anlatılarında ben, öteki ve benlik. *Türk Dili*, XVIII(697), 23-31.
https://www.academia.edu/37678324/O%C4%9EUZ_ATAY_IN_ANLATI_LARINDA_BEN_O%C4%9EUZ_ATAY_IN_ANLATILARINDA_BEN_%C3%96TEK%C4%B0_VE_BENL%C4%B0K_%C3%96TEK%C4%B0_VE_BENL%C4%B0K.pdf (Erişim Tarihi: 26.01.2020)

Şahin, V. (2013). Oğuz Atay'ın romanlarında toplumsal yabancılaşma. *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 2313-2322. doi.10.7827/TurkishStudies.5605